Václav Havel

ANTIPOLITIKUS POLITIKA*

Gyermekkoromban egy ideig vidéken éltem,** s tisztán emlékszem azoknak a napoknak egyik tapasztalatára: a mezőket átszelő nyári úton jártam iskolába a közeli faluba, menet közben az égre pillantottam, ahol egy sebtében épült gyár hatalmas füstfelhőjét láttam gomolyogni, minden valószínűség szerint a háború szolgálatában. A kiokádott sűrű füst szétszóródott az ég boltozatán. Amikor csak ránéztem, alapvetően rossz, mély érzés fogott el, hogy az emberek mocskolják a mennyboltot. Fogalmam sincs, vajon azokban az időkben létezett-e olyasmi, mint a környezetvédelem; ha létezett is, én egészen biztosan nem tudtam róla semmit. Ennek ellenére természetesen sértett a „mennybolt mocskolása". Úgy tünt, hogy hasonló cselekedeteikkel az emberek vétenek valami ellen, hogy valami fontosat tesznek tönkre, önkényesen avatkozva be a dolgok természetes rendjébe, s hogy ezek a cselekedetek nem maradhatnak büntetlenül. Bizonyos, hogy ellenérzésem nagymértékben esztétikai jellegű volt; semmit se tudtam azokról a veszedelmes kisugárzásokról, amelyek egy nap elpusztítják erdőinket, kiirtják a vadállományt és az emberek egészségére törnek.

Ha a középkori ember látna hasonló nagy füstgomolyagot a horizonton – mondjuk, vadászat közben –, valószínűleg az ördög művének vélné, és térdre ereszkedne imádkozni saját magáért és hozzátartozóiért. Valójában mi az, ami a középkori paraszt és egy kisfiú világában közös? Valami lényegi, gondolom. Mind a kisfiú, mind pedig a paraszt sokkal mélyebben gyökerezik abban, amit a filozófusok „természetes világ"-nak vagy „élet-világ"-nak (*Lebenswelt*)*** neveznek mint a mai felnőttek többsége. Ők még nem idegenültek el tényleges személyi tapasztalataik világától, amelyben létezik hajnal és est, amelynek van *lent*je (a föld) és van *fent*je (a mennybolt), a nap minden reggel keleten felkel, átvándorol az égen, és nyugaton lebukik, s ahol az olyan fogalmaknak, mint az „otthon" és „idegenben", jó és rossz, közel és távol, feladat és munka még min-

* A szöveget a szerző a toulouse-i egyetemnek küldte el 1984-ben abból az alkalomból, hogy tiszteletbeli doktorrá avatták. Mivel nincs útlevele, Havel nem vehetett részt az ünnepségen, nem vehette át személyesen az oklevelet.

** A tanulmány *Anti-Political Politics* címmel John Keane *Civil Society and the State* című antológiájában jelent meg (381–398. o.). Verso, London–New York, 1988.

*** A Lebenswelt koncepcióját elsőként Edmund Husserl dolgozta ki.

dig van valami élő és határozott jelentésük. Még mindig egy olyan világ talajába kapaszkodnak, amely ismeri a választóvonalat minden, ami meghitten familiáris és ennek megfelelően alanyilag törődésünk körébe tartozó s aközött, ami e láthatár mögé esik, ami előtt fejet kell hajtanunk alázatosan, mert a misztikum tulajdonságaival rendelkezik.

Énünk eredetileg az előzőről tanúskodik és személyileg hitelesíti. Megélt tapasztalataink világát, amely iránt még nem viselkedünk közömbösen, kötődünk hozzá egyéni szeretetünkkel, gyűlöletünkkel, tiszteletünkkel, megvetésünkkel, hagyományunkkal a saját érdekünkben azzal a reflexió előtti jelentésbőséggel, amelyből a kultúra születik. Ez a mi megkettőzhetetlen, elidegeníthetetlen és átvihetetlen örömünk és fájdalmunk birodalma, amelyben, amelyen át, amelyért mi még mindig valamiképp felelősök vagyunk, egyéni felelősségünk birodalma. Ebben a királyságban az igazság, a tisztelet, az árulás, a barátság, a hitetlenség, a bátorság vagy beleélés egészében kitapintható tartalommal bír a valódi személyekre, valós életre vonatkozóan. E világ alapjait egyszerűen ott lévő értékek képezik, örökkétartóan, mielőtt mi egyáltalában szólnánk róluk, gondolkodnánk róluk vagy kérdeznénk. Belsőleg összefügg valami olyasmivel, mint az a „prespekulatív" feltevés, amely szerint a világ működik és ez egyáltalában csupán azért lehetséges, mert valami létezik láthatára mögött, valami létezik ezen túl vagy fölött, ami megértésünk elől szökik, markolásunkból kisiklik, de éppen ennél az oknál fogva szilárd alapokon tartja e világot, rendet és mértéket teremt benne, s minden szabályának, szokásának parancsolatának, tilalmának és normájának rejtett forrása. A természetes világ *meglétének* erkölcsi tisztaságában az Abszolútum előfeltételezését hordja magában, amely megalapozza, körülhatárolja, mozgatja és irányítja, s ami nélkül elképzelhetetlen lenne. Ez az Abszolútum olyasvalami, amit csupán csendben respektálhatunk; minden arra irányuló kísérletünk, hogy mellőzzük, uralmunk alá hajtsuk vagy valami mással kicseréljük, a természetes világ keretében a *hübrisz* kihívásának, sorskihívásnak tűnik, amiért nagy árat kell fizetnünk, akárcsak Don Juannak vagy Faustnak.

Számomra személyesen a mennyboltot mocskoló füstgomolyag nem csupán az „ökológiai tényezőt" figyelembe venni képtelen technológia elnézhető botlása, amit megfelelő szűrővel könnyen ki lehet igazítani, hanem egy korszak jelképe, amely át kívánja lépni a természetes világ határait, normáit, teljesen egyéni érdekei alá akarja rendelni, az egyéni érdekérzés és előnyben részesítés tárgyává tenni, a „pusztán" személyes ábrándok, előítéletek és szeszélyek nélkül. Ez egy olyan korszak szimbóluma tehát, amely tagadja a személyes tapasztalat kötelező erejű fontosságát – ezzel együtt a misztérium és az Abszolútum tapasztalatát –, s a világ mércéjét képező, személyesen tapasztalt Abszolútumot fölcseréli egy új, botcsinálta abszolúttal: misztérium nélkülivel, a szubjektivitás „szeszélyeitől" mentessel és mint ilyen: személytelennel és embertelennel. Ez az úgynevezett tárgyilagosság abszolutivitása: a világ tudományos modelljének objektív, racionális megismerése.

A világ egyetemesen érvényes képének megteremteni igyekvésével a modern tudomány ilymód áttöri a természetes világ korlátait, a természetes világét, amelyet az előítéletek melegágyaként értelmez, ahonnét ki kell törni az objek-

tív igazság fényébe. Számára a természetes világ nem több őseink szánalmas hagyatékánál, gyermeteg éretlenségük képzeletvilágánál. Ezzel pedig, mint merő fikciót, eltörli még természetes világunk alapjait is: megöli Istent és fölül az üres trónra, s ettől fogva – mint egyetlen legitim őr – a tudomány tarthatja markában a lét rendjének szálait. Mivelhogy végtére is egyetlen, a tudomány az össz individuális szubjektív igazság fölé emelkedik, s helyükbe a feljebbvaló, egyénin és személyin túli igazságot nevezi ki, amely szerint igazából tárgyilagos és egyetemes.

A kortárs emberek, akiknek természetes világát már maradéktalanul elfoglalta a tudomány és a technológia, csak akkor emelik szavukat a füstös bűz ellen, ha az lakásukba is behatolt. Mindazonáltal egyetlen esetben sem botránkoznak meg rajta *metafizikusan*, mert tudják, hogy a füstöt eregető gyár számukra hasznos dolgokat gyárt. A technológia korszakának embereiként kizárólag a technológia határain belül próbálják a bajt orvosolni – például kéménybe szerelhető szűrővel.

Hogy ne értsük félre egymást, én nem azt javasolom, hogy az emberiség törölje a füstöt, tiltsa be a tudományt, vagy általában térjen vissza a középkorba. Mellékesen nem véletlen, hogy a modern tudomány legnagyobb felfedezései közül néhányan meglepően problematikusnak mutatják a tárgyilagosság mítoszát, s figyelemreméltó úton visszajuttatnak bennünket az emberi szubjektum világához. Nem kívánok többet, mint megállapítani – a legáltalánosabb és elfogadhatóan legfőbb vonalakban – a modern civilizáció spirituális keretét és a jelenlegi válságok forrását. S habár vizsgálódásaim középpontjában elsősorban a politikai vonatkozások állnak, inkább, mint az ökológiai szempontok, lehetséges, hogy kiindulópontomat mégis talán még egy ökológiai példával világíthatnám meg.

Az európai mezőgazdaság alapja évszázadokon át a családi birtok volt. A cseheknél régebben ugyanennek a megnevezésére a *grunt* kifejezés szolgált – ami önmagában, etimológiai szempontból nem jelentéktelen. A német *Grund*-ból származó szó – melynek jelentése: talaj vagy alap – a cseh nyelvben sajátos szemantikai színezetet nyert. Az alap kollokviális megfelelőjeként a talaj „megalapozottságát" hangsúlyozza, kétségtelen hagyományos és gondolkodás előtti jellegét. Bizonyos, hogy a családi birtok végtelenségig fokozódó szociális konfliktusok forrása volt. Mégse tagadhatjuk: helyének természetébe gyökerezett helyénvalóan, harmonikusan, a földet művelők nemzedékeitől kipróbáltan, munkájuktól igazoltan. Ugyanakkor bizonyos fajta optimális, kölcsönös arányosságban állt mindazzal – terjedelemben és változatosságban egyaránt –, ami hozzá tartozott: a rétekkel, mezőkkel, kerítésekkel, erdőkkel, szarvasmarhával és egyéb háziállatokkal, vizekkel, utakkal stb. Évszázadokon át egyik birtokosa sem tette meg tudományos dolgozat témájává. Mindamellett főbb vonalakban kielégítő gazdasági és ökológiai rendszert képezett, amelyen belül a dolgokat ezer szál fűzte össze kölcsönös és értelmes egészbe, a mezőgazdasági termelés szilárdságát biztosítva.

Napjaink „agroüzletelés"-ével ellentétben a hagyományos családi birtok energetikailag önellátó volt. Bár néha érték csapások, ezek nem önhibájából eredtek – kedvezőtlen időjárás, marhavész, háborúk és egyéb katasztrófák nem

tartoztak a földműves és állattenyésztő hatáskörébe. Biztos, hogy a modern mezőgazdasági és szociális vívmányok ezer módon fejleszthetik az agrokultúrát, fokozva a termelést, csökkentve a selejtet és elsimítva a legszélsőségesebb szociális egyenetlenséget, azonban mindez akkor történhet kielégítően, ha a korszerűsítést is a természet rejtélyes rendjéhez való alázatos és respektussal teli viszonyulás irányítja, a természet arányosságának tiszteletben tartása, személyes tapasztalat és ebből fakadó felelősség. A korszerűsítés nem lehet a személytelen, tárgyilagos tudomány megalomániás és embertelen térhódítása, friss diplomákat lobogtató agronómusok és a „tudományos világszemlélet" szolgálatában álló bürokraták rohama.

Országunkban pontosan ez történt, mármint az utóbbi, s mi „kolletivizáció"-nak neveztük. Mintegy három évtizeddel ezelőtt szélviharként söpört végig a csehszlovák tájon, miközben felforgatott mindent. Ennek következményeként egyrészt több ezer emberélet hunyt ki börtönben, áldozatként a tudományos utópia oltárán; a másik oldalon valamelyest csökkent a szociális konfliktus, a mezőgazdasági kizsákmányolás, s némi mennyiségi növekedést tapasztalhattunk a termelésben. De én nem ezért beszélek erről. Más okom van rá! Harminc évvel a szélvihar után, a családi birtok romba döntése után, a tudósok ámulattal döbbennek rá arra, amit egy félművelt paraszt előttük már régen tudott, hogy az emberiségnek keményen meg kell fizetnie minden kísérletéért, ami a természet határainak tiszteletet mellőző eltörlésére irányul a hagyományosan lelkiismeretes egyéni méltánylás nélkül. Az emberiségnek lakolnia kell a természet zár alá vételének megkísérléséért, a kincsek elherdálásáért, a titkok kinevetéséért; azért, hogy megpróbálta eltörölni Istent, s megpróbálta majmolni Istent. A büntetés ezzel arányos. A beszántott sövényekkel és a kiirtott erdőkkel a madaraknak is nyomuk veszett, a vetés természetes és fizetetlen őreinek a kártékony bogarak ellen. A hatalmas egyesített szántók óhatatlanul elnyelték az évszázadokon át akkumulálódó felső földréteg több millió köbméterét; a különféle műtrágyák és irtószerek ijesztő méretekben mérgezik a terményt, az egész földet és vizeit. A súlyos gépek szisztematikusan döngölik a talajt, terméketlenné téve azáltal, hogy a levegő ilymód nem hatolhat be; az óriási tenyésztelepeken a neurotikus fejőstehenek teje elapad, miközben a mezőgazdaság egyre több energiát szipkáz el az ipartól – gépgyárak, műtrágyagyárak, növekvő szállítási költségek a lokális specializáció korszakában stb. stb. Egyszóval a jövendölések ijesztőek és senki sem tudja, milyen meglepetéseket tartogatnak még számunkra a küszöbönálló évek, időszakok.

Képtelenség, hogy a tudomány és a technológia korában az emberek a szebb élet reményében ringatják magukat, merthogy képesek megragadni és kizsákmányolni a természet egészét, működésének általános törvényszerűségeivel együtt. Képtelenség, mert éppen ezek a törvényszerűségek fordulnak tragikus következményekkel ellenük, az emberiség javát fenyegetően. Az emberek azt képzelték, hogy megmagyarázhatják és meghódíthatják a természetet, de ebből az lett csupán, hogy megsemmisítették és elhatárolták magukat tőle. Ugyanakkor milyen kilátásai vannak a „természeten kívüli" embernek? Éppen a kortárs kimagasló tudósok jöttek rá arra, miszerint az emberi test csupán különlegesen forgalmas metszéspontja a szerves mikrotestecskék billióinak, amelyek kölcsö-

nös összefüggésben és egymásrahatásban alkotják a „bioszférá"-nak nevezett megaorganizmust, bolygónk paplanát.

A hiba nem a tudományból ered, mint olyanból, hanem abból a dölyfösségből, ahogy az ember viselkedik a tudomány érájában. Az ember egyszerűen nem Isten, Isten utánzásának kínos következményei vannak. Az emberek kiradírozták relációik abszolút horizontját, megtagadták az élt világ egyéni „preobjektív" tapasztalatát, miközben a fürdőszoba szintjére alacsonyították az egyéni tudatot és tudatosságot, mint valami olyant, amihez senki másnak semmi köze. „Szubjektív illúzió"-ként elhárítottuk felelősségünket, s helyébe állítottuk azt, ami most egyre inkább a legveszélyesebb illúziónak bizonyul: a minden valós emberitől megfosztott, lemeztelenített tárgyiasság fikcióját, a világegyetem racionális megértését, valamint a vélt „történelmi szükségszerűség" absztrakt sémáját. Mindennek tetőpontjaként megszerkesztettük a tisztán tudományosan kiszámítható és technológiailag elérhető „egyetemes jólét" látomását, nem követelve többet annál, hogy a kísérleti intézetek kitalálják, az ipari bürokratikus vállalatok pedig a kitalált úton megvalósítsák ezt a látomást. Az a tény, hogy ennek a káprázatnak emberek milliói fognak áldozatul esni a tudományosan irányított lágerekben, nem olyasmi, ami túlságosan izgatná „modern személyiségünket", mindaddig, amíg a szögesdrót érintése nem vet vissza bennünket durván a természetes világunkba. Végül is a beleélés jelensége az egyéni előítéletek leigázott birodalmához tartozik, amelynek le kellett tennie a fegyvert a Tudomány, az Objektivitás, a Történelmi Szükségszerűség, a Technológia, a Rendszer és az „*Apparátus*" előtt, ami személytelen, tehát nem is aggódhat. Elvont és névtelen, mindig haszonelvű, így a priori mindig szeplőtelen.

És ami a jövőt illeti? Személy szerint ki törődne vele vagy akár aggódna érte, amikor a fürdőszobába zártuk az örökkévalóság dolgait, netalán átutaltuk a tündérmesék hatáskörébe. Ha a jelen idő tudósa arra gondol, mi lesz kétszáz év múlva, lett légyen férfi vagy nő, olyan közömbösen viselkedik, akár egy érdektelen szemlélődő, aki érdektelenebb már nem is lehet, attól függetlenül, hogy mivel foglalkozik: a bolhák anyagcseréjével, a csillagok rádióhullámaival, esetleg a földgáz globális tartalékaival. Hát a jelen politikusa? Ha férfi, ha nő, nem terheli magát fölösleges gondokkal, kivéve, ha a dolog a saját megválasztásával, újraválasztásával függ össze, amennyiben vidéken él az illető, ahol vannak választások...

Václav Bělohradský cseh filozófus meggyőzően fejlesztette ki annak gondolatát, hogy a modern tudomány racionális szellemének, amely absztrakt alapokon nyugszik, a személytelen objektivitás valószínűségén, természettudományok-beli atyján, Galilein kívül van egy politikai atyja is Machiavelli személyében, aki elsőként fogalmazta meg – habár némi kaján, ironikus felhanggal – a politikának mint a hatalom racionális technológiájának elméletét.[1] Nyugodtan állíthatjuk, hogy az egész történelmi útvesztő zegzugaiban épp itt kereshető a modern állam és államhatalom, politikai hatalom eredete, mert ez az a pillanat, amikor az emberi rezon ismét elkezd függetlenedni a humanitástól, a személyes tapasztalattól, egyéni tudattól és egyéni felelősségtől, ezzel együtt kilép a természetes világ keretéből, amelyhez – mint abszolút horizonthoz – egyedülállóan viszonyult minden felelősség. Éppen úgy, ahogy a kortárs természettu-

dományok szakértői kiiktatták az embert mint a világ megélt tapasztalatának alanyát, cselekedte ugyanezt a modern állam és a politika, csakhogy még kirívóbban.

Biztosak lehetünk abban, hogy a hatalom névfosztó és elszemélytelenítő folyamatának, a szabályok és kijátszások technológiájának, a manipulációnak ezer álarca, változata és kifejezése van. Egyrészt burkolt, alig észrevehető, másrészt viszont éppen az ellenkezője: teljes mértékben leplezetlen; néha körmönfont, kanyargó ösvényeken tekereg felénk, néha pedig durva egyenességgel támad. Akárhogy is van, lényegében mindkettő ugyanaz. Minden modern civilizáció alapvető jellemző vonása ez, egyenesen a szellemi szerkezetéből fakad, ezer kacskaringós gyökérkével sző keresztül-kasul mindent, még gondolatban is szétválaszthatatlanul technologikus természetétől, tömegközpontúságától, valamint fogyasztói beállítottságától.

Az uralkodók és vezetők egykor személyiségek voltak a maguk módján, konkrét emberi arccal, bizonyos értelemben felelősek jó és rossz tetteikért – függetlenül attól, hogy öröklési alapon, a nép akaratából, megnyert csatából eredően vagy cselszövéssel kerültek hatalomra. Az újabb időkben a menedzserek, a bürokraták, az *aparatcsikok* váltották föl őket – professzionális uralkodók, manipulátorok, a ködösítés technikájának nagy ismerői töltik be a funkcionális kapcsolatok elszemélytelenített metszőpontjait, fogaskerekek az állam gépezetében, előre meghatározott szerepbe fogottan. Ez a professzionális uralkodó „ártatlan" eszköze egy „ártatlan", névtelen hatalomnak, amely a tudományban, a kibernetikában, az ideológiában, a törvénykezésben, az absztraktságban és objektivitásban keresi legitimitását, tehát mindenben, csak nem az egyéneknek tekintett emberek, szomszédok iránti személyes felelősségben. A korszerű politikus áttetsző: a judícium maszkja és a mesterkélt modor mögött nyoma sincs a természet rendjében gyökerező embernek, a szeretet, szenvedély, érdeklődés, egyéni vélemény, gyűlölet, bátorság vagy kegyetlenség emberének. Legyen férfi vagy nő, ő ezeket a dolgokat privát fürdőszobájába zárja. Ha bármit is megpillanthatunk az álarc mögött, az csupán egy többé-kevésbé mérvadó hatalmi technikus képe lehet. A rendszer, az ideológia és az *apparátus* megfosztott bennünket – uralkodót és uraltat egyaránt – a tudatunktól, természetes gondolkodásunktól és beszédünktől – mindezzel együtt tényleges emberségünktől. Az államok egyre inkább gépezetekre hasonlítanak; a népet statisztasorba süllyesztették mint szavazókat, termelőket, fogyasztókat, pácienseket, turistákat és katonákat. A politikában a természetes világ olyan kategóriái mint a jó és a rossz – tehát a múlt elavult kacatjai –, maradéktalanul elveszítették értelmüket; a politika kizárólagos módszere a mérhető siker. A hatalom a priori ártatlan, mert nem abból a talajból sarjad, ahol a bűn és ártatlanság kifejezései még megőrizték jelentésüket.

Ez a személytelen hatalom legteljesebben a totalitárius rendszerekben bontakozott ki. Ahogy azt Bělohradský hangsúlyozza, a hatalom elszemélytelenítése, az emberi lelkiismeret és a beszéd meghódítása külön európai hagyományhoz kötődött, a birodalom „kozmologikus" koncepciójához, amely szerint a birodalom az egyetlen igazi központja a világnak, az ilyen világnak, amelyben az ember kizárólag tulajdon. De ahogyan azt jól kivehetően a totalitárius rend-

szer illusztrálja, ez nem azt jelenti, hogy a modern személytelen hatalom önmagában külön európai ügy. Az igazság ezzel homlokegyenest ellentétes: pontosan Európa és az európai Nyugat volt az, amelyik kihordta magában, majd az egész világra kitartóan ráerőszkolt mindent, ami alapját képezi az ilyen hatalomnak: a természettudományt, a racionalizmust, a tudományközpontúságot, az ipari forradalmat, egyáltalában a forradalmat mint fanatikus elvonatkoztatást a természetes világtól. És Európa az – a demokratikus Nyugat-Európa –, amely most zavartan szembesül gyanús export-termékével. Az égető kérdés az, vajon behódolni-e vagy ellenállni hajdani kivitele megfordított terjeszkedésének, ugyanakkor hitelesítve azt. Vajon a most már Európa felé fordított rakéták hálát fejeznek-e ki a szellemi és technológiai potenciál exportjáért, s vajon ellensúlyozni kell-e őket hasonló, jobb rakétákkal, ezzel demonstrálva Európa maradék értékei megvédésének azonnali készségét, egy velejéig erkölcstelen játékban való részvétel árán? Vagy vonuljon vissza Európa, abban reménykedve, hogy a bolygónk sorsa iránti felelősségérzet ilyen fajta kinyilvánítása csodálatos ereje folytán majd hatással lesz a világ másik felére?

Véleményem szerint Nyugat-Európának a totalitárius rendszerekhez való viszonyulásában nem lehet nagyobb hiba a nagyjából kirajzolódónál, a totalitárius rendszerek mivoltának megértésére való képtelenségnél, mert ezek a rendszerek minden modern civilizáció görbe tükrei, utolsó kellemetlen felszólítások az új szereposztásra a civilizáció önértelmezésében. Ha ezt figyelmen kívül hagyjuk, akkor alapvetően mindegy, hogy milyen formát öltenek Európa erőfeszítései. Lehet, hogy racionális hagyományainak szellemében Európa egy helyhez kötött, idioszinkráziás, az „általános jólét" elérésére irányuló kísérletnek tekinti a totalitárius rendszereket, amelyeknek csak a rosszhiszemű emberek tulajdonítanak terjeszkedő hajlamot. Vagy az is lehet, hogy – ugyanezen racionalista hagyományainak szellemében, de ezúttal a politika mint a hatalom technológiája machiavellisztikus koncepciójának megfelelően – tisztán a terjeszkedő szomszédok külső fenyegetéseként fogja föl a totalitárius rezsimeket, amelyeket megfelelő erődemonstrálással elfogadható keretek közé lehet szorítani – különösebb gondolkodás nélkül. Az első alternatíva azé a személyé, aki kibékül a füstöt okádó kéménnyel, még ha az csúnya is, büdös is, mert végtére is hasznos célt szolgál: közjót termel. A másik pedig azé, aki csupán egy kis technológiai tévedésnek tekinti a dolgot, amit helyre lehet hozni olyan technológiai eszközökkel, mint a különféle szűrő- és tisztítóberendezések.

Hiszem azt, hogy szerencsétlenségünkre a valóság sokkal komolyabb. A „mennyboltot mocskoló" kémény nem csupán technológiailag kiigazítható hiba a kivitelezésben vagy a szebb jövőért fizetett adó, hanem annak a civilizációnak a jelképe, amely megtagadta az Abszolútot, semmibe veszi a természetes világot, és tagadja annak szükségszerűségeit. Ilyképp a totalitárius rendszerek valami sokkal súlyosabbra figyelmeztetnek, mint amennyit a nyugati racionalizmus hajlandó beismerni. Ők többnyire a racionalizmus görbe tükrének elkerülhetetlen vetületei, önnön mélységes hajlamaik groteszkül kinagyított képei, önnön fejlődésük szélsőséges hajtásai, saját terjeszkedésük ijesztő termékei. Saját válságuk jól informáló visszatükrözői. A totalitárius rendszerek nemcsak veszélyes szomszédok, még kevésbé a világ haladásának anvantgarde-ját képe-

ző erők, hanem épp az ellenkezői: civilizációnk átfogó hanyatlásának élvonalon vágtatói az európai, aztán az euroamerikai, s legvégül az egyetemes válságé. Ezek a rendszerek a nyugati világrész jövőjének egyik lehetséges futurológiai *tanulmányát* alkotják, nem abban az értelemben, hogy majd egyszer megtámadják és meghódítják, hanem sokkal mélyebb értelemben: szemléletesen illusztrálják lehetséges következményeit „személytelen eszkatológiá"-jának – ahogy Bělohradský nevezi.

Egy felduzzadt, névtelen, bürokratikus gépezet egyeduralmát jelenti ez; még nem felelősség nélküli, de máris minden lelkiismeretet mellőzően működő hatalom, amely egy mindenható ideológiai fikcióba ágyazódik, s amely az igazsággal való szembesülés nélkül képes racionalizálni mindent. Az ellenőrzés mindenütt jelenvalóságára épülő, monopolisztikus hatalom, az elnyomásé és a félelemé. Olyan erő, amely elembertelenítve állami monopólimmá teszi a gondolatot, az erkölcsöt, a magánéletet. Egy olyan hatalom, amely régen megszűnt önkényes uralkodók csoportjának ügye lenni, ehelyett lefoglal és elnyel mindenkit, hogy mindenkit magába zárjon, akárha hallgatásuk által. Valójában senki sem rendelkezik ezzel a hatalommal, hanem a hatalom rendelkezik mindenkivel; szörnyszülött, amelyet nem irányít ember, hanem „objektív" momentumával magával ragad mindenkit – objektív abban az értelemben, hogy idegen minden emberi sztenderdtől és rezontól – magával sodor mindenkit az ijesztő, ismeretlen jövő felé.

Hadd ismételjem meg: ez az ilyen totalitárius hatalom csúnya figyelmeztetője a jelenkor civilizációjának. Meglehet, valahol akadhatnak tábornokok, akik azt képzelik, hagy a legjobb lenne ezeket a rendszereket egyszerűen törölni a föld színéről, és akkor minden rendben lenne. Ez azonban semmiben sem különbözik az egyszeri lánytól, aki – egyszerűségétől szabadulni igyekezvén – összetörte az egyszerűségére emlékeztető tükröt. Az ilyen „végső megoldás", a személytelen gondolkodás jellegzetes álma – képes arra, miként az a „végső megoldás" kifejezés is érzékelteti, hogy álmait valóra váltsa, a valót pedig rémálommá tegye. Ez nemcsak hogy csütörtököt mondana a jelen világ válságainak megoldásában, hanem – feltéve, hogy egyáltalában marad túlélő – még inkább elmélyítené a válságot. Halottak további millióival terhelné e civilizáció csöppet sem dicsőséges számláját, nem gátolná meg alapvető totalitarizáló törekvéseit, hanem inkább gyorsítaná. Pörrhoszi győzelem lenne, mert e konfliktus győztesei sokkal jobban hasonlítanának legyőzött ellenfelükre, mint amennyire azt manapság bárki is hajlandó beismerni vagy egyáltalában elképzelni. Csak egy kis példa erre: képzeljük el, mekkora *Gulágot* kellene a Nyugatnak építenie a haza, a demokrácia, a haladás és a katonai fegyelem nevében, hogy elszigetelje mindazokat, akik naivitásból, elvből, félelemből vagy rosszhiszeműségből nem akartak részt venni egy ilyen fajta vállalkozásban.

A szimptómák visszaszorításával még senki se győzte le a bajt. Az előidéző okokat kell orvosolnunk.

Időnként alkalmam adódik országunkba látogató nyugati entellektüelekkel beszélgetni, akik útjuk során disszidenssel is szeretnének találkozni. Egyesek puszta érdeklődésből látogatnak meg vagy megértési igyekezetből, szolidaritásukat kifejezni; mások tisztán kíváncsiságból érkeznek: a gótikus és a barokk

műemlékek mellett nyilvánvalóan csak a más véleményen levők számíthatnak még érdeklődésre ebben a sivár uniformizált környezetben. Ezek a beszélgetések rendszerint instruktívak: sokat tanulok, sok dologra ráébredek. A leggyakoribb kérdések a következők: csakugyan gondolom-e, hogy valamit is meg lehet változtatni, amikor olyan kevesen vagyunk, és egyáltalában nincs is befolyásunk? Vajon a szocializmus ellen lépünk-e föl, vagy csak javítani szeretnénk rajta? Vajon elítéljük vagy helyeseljük a Pershing II és a nyugat-európai cirkálórakéták telepítését? Mit tehetünk önökért? Mi hajtja önöket arra, hogy azt cselekedjék, amit cselekszenek, ha ezért üldöztetés és börtön jár cserébe – látható eredmények nélkül? Vajon a kapitalizmus restaurálását szeretnék-e megérni?

Jóhiszemű kérdésekkel árasztanak el, amelyek abból az igyekezetből erednek, hogy megértsenek bennünket, és azt mutatják, hogy megfogalmazóik igen is törődnek a világ dolgaival: azzal, ami van, s azzal, ami lesz – egyaránt.

És mégis minduntalan a leleplezés erejével hatnak rám abból a szempontból, hogy sok nyugati entellektüel mennyire nem érti – bizonyosan nem is értheti, mi is történik mifelénk, mire törekszünk mi, az úgynevezett „disszidensek", s miben rejlik helyzetünk átfogó jelentősége. Vegyük például az iménti kérdést: „Mit tehetünk önökért?" Nagyon sokat, az biztos. Minél több támogatást, érdeklődést és szolidaritási hajlamot mutatnak irántunk világszerte a szabad gondolkodású emberek, annál kisebb számunkra a letartóztatás veszélye, s annál nagyobb annak a lehetősége, hogy tettünk nem marad pusztába kiáltott szó. Valahol e kérdés mélyén mégis egy félreértés lehetősége lapul. Végtére is mégse az a cél, hogy bennünket, maroknyi „disszidenst" minél hosszabb ideig távol tartsanak a fogdától. Még csak nem is arról van szó, hogy segíteni kellene ezeket a nemzeteket, a csehet és a szlovákot, hadd éljenek egy kicsit jobban, árnyalatnyira szabadabban. Arról van szó, hogy mindenekelőtt nekünk kell segítenünk saját magunkon. Túl sokszor vártunk már mások segítségére, túl gyakran függtünk már mások segítségétől, s túl sűrűn köszöntött ránk a szomorúság, amikor a beígért segély az utolsó pillanatban elmaradt, vagy várakozásunkkal ellentétesen alakult. Más dologról van itt szó a legmélyebb értelemben: mindannyiunk megmentéséről, tőlem és közbenjáróimtól egyaránt. Vagy ez nem olyasmi, ami mindannyiunkat, a többieket is egyaránt érinti? Vajon halvány kilátásaim, esetleg reményeim, nem az ő halvány kilátásaik és reményeik úgyszintén? Hát nem volt az én bebörtönzésem mások számára is sértés, az őket sértő cselszövések pedig az én ügyem is? Nem azonos-e az emberek leöletése Prágában az emberek leöletésével bárhol a világon? Vajon az ő nyomorúságuk nem a mi nyomorúságunk előfeltétele-e? Vajon az itt történtek iránti közömbösség, vagy az ilyen irányú ábrándozás nem szül-e hasonlót másutt? A lényeg az, hogy itt nem egy cseh eltérő gondolkodásúnak van szüksége segítségre mint bajban lévő valakinek. Én tudnék a legkönnyebben segíteni magamon azzal, ha megszűnnék egyszerűen „disszidens" lenni. A lényeg az, hogy mit mondanak nekünk a disszidensek megtört próbálkozásai és sorsai; miként tanúskodnak ezek a dolgok a körülményekről; a sorsról, lehetőségekről és világproblémákról; a disszidenseket övező respektus mások szellemi étke lehet-e: a mód, ahogy ők látják közös sorsunkat; és milyen értelemben

szolgálnak figyelmeztetésül, kihívásul, veszélyül vagy leckéül az őket látogatók számára?

Vagy a szocializmus és a kapitalizmus kérdése! Be kell vallanom, hogy érzésem szerint ez mintha a múlt század mélységeiből bukkanna fel. Úgy tűnik, e tisztán ideológiai, sokszor misztifikált kategóriák teljesen elpártoltak a lényegtől. A probléma egészen más, még mélyebben fekvő és minden viszonyban egyaránt releváns. Sikerül-e nekünk, bármely eszközzel, visszaállítani a természetes világot mint a politika igazi terepét, rehabilitálnunk ez emberi lények személyes tapasztalatát mint a dolgok eredeti mértékét, az erkölcsöt a politika, a felelősséget pedig a vágyak fölé helyeznünk, értelmet adva az emberi közösségnek, visszahozva az emberi beszéd tartalmát, fókuszpontba állítva a szociális tevékenységek célját szolgáló egységes és méltóságos emberi én-t, az önmagáért felelőset és magasabb feladatok megvalósításáért küzdőt. Az egyáltalán nem olyan fontos, hogy a hovatartozás esetlegessége folytán egy nyugati menedzserrel vagy egy keleti bürokratával szembesülünk-e ebben a nagyon szerény, ám mégis döntő fontosságú küzdelmünkben a személytelen hatalom momentumával. Ha megvédhetjük emberségünket, akkor talán bízhatunk abban is, hogy majd megtalálhatjuk értelmesebb módozatait természet adta jogaink érvényesítésének a gazdasági döntéshozatalban, emberhez méltó szociális státusunk lesz – minden munka bevált mozgatóerejével: a hiteles piaci üzletelésben megvalósuló emberi vállalkozással. Tehát mindaddig, amíg emberségünk védtelenül áll, nem menthet meg bennünket semmiféle, a zökkenésmentesebb gazdasági működés biztosítására szánt technikai vagy szervezési trükk, mint ahogy a gyárkéménybe épített füstszűrő sem akadályozza meg az általános dehumanizációt. Végül is fontosabb, hogy milyen cél szolgálatában működik a rendszer, minthogy azt miként teszi? Működhetne-e kissé kevésbé zavartalanul valahányunk teljes megsemmisítésén?

Azért beszélek így, mert abból a szemszögből szemlélve a világot, amelyet nekem a sors megadott, nem tudok szabadulni attól a benyomástól, hogy Nyugaton még most is vajmi kevesen vannak tisztában azzal, mi forog kockán a mi időnkben.

Például, ha még egy pillantást vetünk a két alapvető politikai útirányra, amelyek közt ingázik napjaink nyugati embere, beláthatjuk, hogy azok mindössze két módját jelentik egyazon játék játszásának, amelyet a hatalom anonimitása kínál. Ilyképp csupán az ellentétes oldalról való közeledést biztosítják az ugyanazon globális totalitarizmus felé. Az anonim okból fakadó játék játszásának egyik módja az anyag titkával való kitartó játszadozás – „majmoljuk Istent" – megállás nélkül új és új tömegirtó fegyvereket agyalva ki, állítva harcrendbe, természetesen „a demokrácia megvédésére", valójában „lakhatatlan fikció"-vá alacsonyítva le a demokráciát, olyasmivé, amivé a szocializmus már rég lefokozta saját magát Európa általunk bitorolt részében.

A megnevezetlen okból eredő játék másik formájához tartozik az a csábító mozgalom, amely annyi jó és őszinte embert ragad magával, az úgynevezett „békemozgalom".[2] Gyakran támad olyan benyomásom, hogy ezt az erőt is ugyanaz az áruló, minden átható hatalom formálja és használja mint egy kissé költőibb eszközt az emberi öntudat gyarmatosítására. Legyenek szívesek fi-

gyelembe venni azt, hogy én általában egy személytelen hatalmi elvre gondolok, annak minden vonatkozásában, nem csak Moszkvára értendően – amellyel kapcsolatban az igazság kedvéért meg kell jegyeznünk, hogy nem rendelkezik egy olyan széles körű valami megszervezésének képességével, mint amilyen a békemozgalom. Mindazonáltal létezik-e jobb mód a haszontalan érzékeltetésére a racionalizmus és ideológia világában egy becsületes, szabad gondolkodású személynél, minden anonim hatalom ellenségénél, akinek felkínálják a lehető legegyszerűbb tézist a nemes cél szemmel látható jellegzetességeivel? El tudnak-e képzelni bármit is, ami oly mértékben felcsigázná az igazságszerető észt, mint a „háború elleni küzdelem" lehetősége, miközben ezzel lekötik, elfoglalják, intellektuálisan leszerelik ugyanezt az észt. Van-e jobb csel annál, mint abban a hitben ringatni az embereket, hogy megakadályozhatják a háborút, ha beavatkoznak a fegyverek telepítésébe (amelyeket úgyis telepíteni fognak)? Nehezen képzelhető el rövidebb út az emberi öntudat totalitarizálására. Minél nyilvánvalóbbá válik, hogy a fegyvereket mégiscsak telepítik, annál gyorsabban radikalizálódik, fanatizálódik, végül önmagától elidegenül annak a személynek a tudata, aki maradéktalanul azonosult a telepítés megakadályozásának elérésével. Ilymód a legnemesebb szándék fűtötte egyén pontosan ott találja magát útja végén, ahol a névtelen erők látni szeretnék: a totalitárius gondolat kerékvágásában, ahol már többé nem önmagáé, felcseréli a személyes indítékot és lelkiismeretet egy másik „lakhatatlan fikció"-val!

Mindaddig, amíg totalitárius célt szolgál, nem fontos, vajon „emberi jólét"-nek, „szocializmus"-nak vagy „béké"-nek nevezzük-e ezt a fikciót. Persze bizonyos, hogy a nyugati világ védelmének és érdekeinek szempontjából nem túl jó, ha valaki kijelenti: „inkább vörösnek, mint hullának". Mégis: az egész személytelen hatalom szemszögéből – löketként ördögi mindenütt jelenlévőségének – nincs is jobb dolog. A jelszó ékes bizonyítéka annak, hogy az illető feladta emberségét. Mert megszűnt képes lenni személyesen garantálni valamiért, ami transzcendentálja, sőt, ha szélsőségesen nézzük, képtelen feláldozni életét valamiért, ami értelmet ad az életnek. Patočka írta egykor, hogy az önmaga feláldozására képtelen élet, ha az olyasvalamiért történne, ami értelmet tud adni az életnek, élésre érdemtelen élet.[3]

Pontosan az elhagyatott életek és ugyanilyen „béke" világában törnek ki a háborúk a legkönnyebben – a sivár „mindennapiság" körülményei közt. Az ilyen világban nincs erkölcsi gát ellenük, az élet bátor feláldozásának gátja. Az ajtó nyitva áll „érdekeink biztosítása" előtt. Azon hősök hiánya, akik tudják, miért halnak meg, az első lépés a baromként lemészároltak halmai felé. Az „inkább vörösnek, mint hullának" jelszó nem a Szovjetunió előtt való fejethajtás kifejezőjeként idegesít, hanem a nyugati emberek általi lemondásként az értelmes élet igényéről, amellyel elfogadják a személytelen hatalmat mint olyat. Mert amit e jelszó igazából kifejez, nem más, minthogy nem létezik olyasmi, amiért életet áldozni érdemes. Tulajdonképpen a legnagyobb áldozathozatal nélkül a láthatáron minden áldozás értelmetlen. Akkor semmi se ér semmit. Semmi se jelent semmit. Eredménye az emberségünk megtagadásának, teljes megtagadásának filozófiája. A szovjet totalitarizmus esetében ez a filozófia nem eredményez többet egy kis politikai segélynyújtásnál. Nyugaton egyenes úton totalitarizmust teremt.

Röviden fogalmazva: nem tudok megszabadulni attól a benyomástól, amely szerint a nyugati kultúra sokkal jobban veszélyezteti önmagát az SS-20-as rakétáknál. Amikor egy francia baloldali egyetemista azt mondta nekem őszinte ragyogással a szemében, miszerint a *Gulág* a szocializmus ideáljaiért fizetett adó volt, s hogy Szolzsenyicin csak egy magányosan megkeseredett ember, kifejezetten elszomorított. Hát sosem lesz képes ez a kellemes fiatalember megérteni, hogy az „általános jólét" legnemesebb projektuma is az embertelenség gyanújába keveredik, amint egyetlen nemönkéntes halált követel – ami nem az élet tudatos áldozása értelméért. Csakugyan nem tudja felfogni ezt mindaddig, amíg nem találja magát valami szovjet típusú börtönben Toulouse közelében? Az újabb napok új beszéde annyira beivódott volna a természetes beszédbe, hogy ezentúl két ember még egy ilyen alapvető tapasztalatról sem tud véleményt cserélni?

Úgy vélem, hogy e szigorú bírálat után elvárják tőlem, magyarázzam meg, mit tekintek a nyugati emberek értelmes alternatívájának a kortárs világ politikai dilemmáival szembesülve.

Mint ahogy azt az elmondottak sugallják, nekem úgy tűnik, valahányan – Kelet és Nyugat egyaránt – egy alapvető feladat előtt állunk, ebből kell következnie minden más feladatnak. Ez pedig ellenállni – éberen, átgondoltan és figyelmesen, ugyanakkor teljes odaadással, minden lépésnél és mindenhol – a névtelen, személytelen és embertelen hatalom irracionális momentumának: az ideológiák, a rendszerek, az *apparátusok*, a bürokrácia, a mesterséges nyelvek és a politikai jelszavak hatalmának. Ellen kell állnunk komplex és maradéktalan elidegenítő nyomásának, tekintet nélkül arra, hogy a fogyasztás, a hirdetés, a represszió, technológia vagy klisé formájával él-e – mindazzal, ami a fanatizmus vérrokona, a totalitárius gondolat kútforrása. Sztenderdjeinket természetes világunktól kell kölcsönöznünk, nem törődve a gúnyolódással visszaállítva megtagadott értékeit. Bölcsek alázatával kell tisztelnünk a természetes világ határait, a mögöttük húzódó rejtélyt, bevallva azt, hogy van valami a Lét rendjében, ami nyilvánvalóan meghaladja hatáskörünket. Állandó viszonyban kell lennünk létezésünk abszolút horizontjánál, amit állandóan újra felfedezünk és tapasztalunk. Ennek értékei és szükségszerűségei kell hogy képezzék minden cselekedetünk kiindulópontját, minden személyesen hitelesített, nyíltan szemlélt és ideológiailag cenzurázatlan, megélt tapasztalatét. Hinnünk kell lelkiismeretünk szavának, sokkal jobban, mint bármilyen absztrakt spekulációnak, nem agyalva ki más felelősséget, mint amelyre lelkiismeretünk figyelmeztet. Nem kell szégyenkeznünk amiatt, hogy képesek vagyunk szeretni, barátkozni, együttérezni, szimpatizálni és elnézni. Ellenkezőleg: ki kell szabadítanunk emberségünk ezen alapvető dimenzióit a „magán" száműzetésből, s el kell fogadnunk őket az értelmes emberi együttlét eredeti kiindulópontjaként.

Tudom, mindez nagyon általánosan hangzik, határozatlanul és nem túl reálisan, de biztosítom önöket, hogy ezek az első pillantásra naiv mondatok a világ nagyon is konkrét és nem mindig könnyű tapasztalásából fakadnak, s ha szabad így mondanom: tudom, mit beszélek.

A személytelen hatalom élcsapata, amely az irracionalitás ösvényén rángatja végig a világot, az egyik oldalon a letarolt természettel, a másik oldalon pedig

pusztításának egyéb nyomaival, napjaink totalitárius rezsimjeiből áll. Lehetetlen semmibe venni őket, vagy magyarázatot találni számukra; fejet hajtani előttük, netalán elfogadni azt a módot, ahogy ők játsszák a játékot, ekként válva hozzájuk hasonlóvá. Meggyőződésem, hogy akkor fordulhatunk legjobban velük szembe, ha előítélet nélkül tanulmányozzuk őket, tanulván tőlük, miközben radikális másságunkkal állunk nekik ellen, az általuk legegyértelműbben megtestesített rossz ellen, amely mind enütt lakozhat, még bennünk is. Ezt a rosszat kevésbé veszélyeztetik az erre vagy arra az államra irányított rakéták, mint a tagadásukra irányuló eltökéltségünk, az emberek visszatérése önmagukhoz és a világért való felelősségükhöz. A totalitarizmus elleni legjobb védekezésmód kisöprűzni azt lelkünkből, saját körülményeink közül, országunkból: száműzni a jelenkori emberiségből. A totalitárius rezsimekben szenvedők számára legjobb szembesíteni a totalitárius rendszer képezte rosszat azzal, amiből erejét nyeri, amiből „élcsapata" táplálkozik.

Ha nincs semmi, aminek a totalitarisztikus rezsim élcsapata vagy szélsőséges kinövése lehet, akkor nincs is alapja. A reaffirmált emberi felelősségérzet legtermészetesebb akadálya minden felelőtlenségnek. Példának okáért: amennyiben a haladó világ szellemi és technológiai potenciáljai csakugyan felelősségteljesen terjedenek, nem csupán a profit önző érdekeinek megfelelően, akkor meggátolhatjuk azok felelőtlenül gyilkos fegyverekké való válását. Nyilvánvalóan több értelme van az okokkal foglalkozni, mint az okozatokkal, különben szabály szerint az egyetlen lehetséges válasz ugyanolyan erkölcstelen eszközökkel élni. Ennek az útnak a követése a felelőtlenség rákfenéjének terjesztését jelenti, pontosan annak a méregnek a termelését, amelyet a totalitarizmus táplálékként fogyaszt.

Én az „antipolitikus politiká"-t szorgalmazom: ez a politika nem a hatalom és a manipuláció technológiája, a hasznosság művészetének emberek feletti kibernetikus uralkodása, hanem olyan politika, amelyik az értelmes élet keresésének és elérésének egyik lehetséges útja, annak védelmezője és szolgája. A gyakorlati erkölcs politikájáért szállok síkra, az igazság szolgálatában állóért, azért, amelyik lényegbevágóan emberi, felebarátainkkal emberhez méltó mértékben törődő. Feltételezem, hogy ez olyan megközelítés, amely mai világunkban végletesen gyakorlatiatlan és a mindennapi életben nehezen alkalmazható. Ennek ellenére jobb alternatívát nem ismerek.

Amikor elítéltek és a büntetésemet kellett letöltenem, közvetlenül tapasztaltam a nemzetközi szolidaritás fontosságát és jótékony hatását. Sosem szűnök meg hálás lenni érte. Mégsem gondolom, hogy mi, akik az igazság proklamálására vágyunk, körülményeink közt aszimmetrikus helyzetben vagyunk, csak nekünk kell segítségért kiáltanunk és el várnunk a segítséget anélkül, hogy képesek volnánk jómagunk is segítséget nyújtani abba az irányba, amerről mások segélykiáltása érkezik.

Meggyőződésem szerint az, amit a szovjet tömbben „eltérő vélemény"-nek neveznek, specifikusan modern tapasztalat, sajátos élettapasztalat az elembertelenedett hatalom bástyafokán. Mint ilyennek, az eltérő véleménnyel rendelkezőnek meg kell ragadnia az alkalmat, mi több feladata is, hogy elgondolkodjék felette, tanúskodjék róla, és továbbadja ezt a tapasztalatot azoknak a sze-

rencsés helyzetben lévőknek, akik azt a saját bőrükön nem érzik. Így számunkra is bizonyosan adódik alkalom valamiképp segíteni a rajtunk segítőknek – mélyen osztozva közös érdekünkben, az egész emberiség érdekében.

Az egyik fundamentális tapasztalat szerint az antipolitikus politika lehetséges és hatékony is lehet, bár természeténél fogva hatása nem számítható ki előre. Egy azonban biztos, hogy egészen más effektussal bír, mint amilyent a nyugatiak politikai sikernek tekintenek. Ez az effektus rejtett, nem egyenes, hosszan tartó és nehezen mérhető. Gyakorta csupán a szociális tudat láthatatlan régióiban tartózkodik, ennélfogva szinte lehetetlen meghatározni, milyen mértékben járul hozzá – ha egyáltalában hozzájárul – a szociális fejlődéshez.

Mindemellett egyre inkább látható – véleményem szerint itt egy lényeges és egyetemes jelentőségű tapasztalatról van szó –, hogy egyetlen egy, első pillantásra erőtlennek tűnő személynek, aki képes teli torokból kiáltani az igazság szavát, s képes állni is mögötte, meglepően nagyobb hatalma van, még ha formális polgárjogától megfosztottan is, mint a névtelen szavazók ezreinek. Egyre nyilvánvalóbb, hogy még a mai világban is, különösképp ezen a kimagasló bástyafokon, ahol a szél élesebben borotvál, szembe lehet állítani a személyes tapasztalatot és a természetes világot az „ártatlan" hatalommal, felfedni álnokságát, miként azt cselekedte a *Gulág-szigetcsoport* szerzője. Úgyszint nyilvánvaló, hogy az igazság és erkölcsiség új kiindulópontul szolgálhat a politika számára, még a mai nap is vitathatatlan politikai erővel rendelkezhet. Egy magányos, bátor tudós figyelmeztető szava, akit valahol vidéken tartanak ostromgyűrűben, miközben terrorizálására nógatják a közösséget, amelyben él, egy ilyen ember bátor szava átrepülheti az óceánt és a világ hatalmasainak lelkiismeretéhez fordulhat sokkalta tisztábban, mint azt a felfogadott, önmagukért szóló szóvivők ezerfőnyi hada teheti. Az is egyre nyilvánvalóbb, hogy az olyan egyéni kategóriáknak, mint a jó és rossz, még mindig van egyértelmű jelentésük, és bizonyos körülmények közt képesek megrengetni a látszólag rendíthetetlen hatalmat katonáival együtt, beleértve rendőreit és bürokratáit is. Világos, hogy a politika semmiképp sem maradhat politizálásért fizetett emberek ügye, s hogy egy egyszerű villanyszerelő, ha helyén van a szíve, ha nem fél és tisztel valamit, ami őt transzcendentálja és feloldozza, kihatással lehet nemzete történelmének alakulására.

Igen, az anti-politikus politika lehetséges. Az „alulról jövő" politika, a népek politikája, nem pedig az apparátusé. A szívből, nem pedig a tézisekből fakadó politika. Nem véletlen, hogy e reményteli tapasztalat éppen itt élendő meg, ezen a zord mellvéden. A sivár „köznapiság" körülményei közt előbb le kell buknunk a kút mélyére, csak aztán pillanthatjuk meg a csillagokat.

Amikor a Charta 77-ről írt, Jan Patočka a „felrázottak szolidaritásá"-ról beszélt. Patočka azokra gondolt, akik ellen mertek állni a személytelen hatalomnak, egyetlen rendelkezésükre álló eszközükkel szegülve szembe: a saját emberségükkel. Vajon a távlatos és szebb jövő nem olyasmire utal-e, mint a felrázottak internacionális közössége, amelyik országhatárokat semmibe véve, politikai rendszereket és hatalmi tömböket úgyszintén, a hagyományos, magas po-

litika játékán kívül létezve, kinevezésekre és titulusokra fittyet hányva majd igazi politikai erőt próbál kovácsolni a hatalom technikusai által olyannyira kinevetett jelenségből – az emberi lelkiismeretből.

Balázs Attila fordítása

Jegyzetek

[1] Václav Bělohradský: *Krize Eschatologie Neosobnosti* (The Crisis in the Eschatology of the Impersonal), London, 1982.

[2] A szerk. megj.: Havelnek a békemozgalmi párbeszédhez való fontos hozzájárulását Jan Kavan és Zdena Tomin tárgyalja a *Prágai hangok* című kötetben (London, 1983). Havel legjelentősebb esszéje erre a témára *Az elhallgatás anatómiája.* Kelet-európai disszidensek és a békemozgalom Nyugaton. Megjelent Stockholmban, 1985-ben, továbbá Londonban, 1987-ben

[3] Jan Patočka: *Kacířské Eseje,* München, 1980; franciául: *Essais hérétiques,* Párizs, 1981.

Rezime

Antipolitička politika

„Baš kao što savremeni prirodni naučnici odbijaju da uzmu stvarno ljudsko biće za predmet živog iskustva sveta, tako, sve očiglednije to čine i moderna država i moderna politika.

Nesumnjivo je da ovaj proces anonimizacije i depersonalizacije moći i njene redukcije u puku tehnologiju vladanja i manipulisanja ima hiljade maski, varijanti, i izraza. (...)

Sistem, ideologija i aparat su nas lišili – i vladare i podanike – svesti, prirodnog razumevanja i prirodnog govora, a time naše stvarne ljudskosti. Države postaju sve više nalik mašini; ljudi su preobraženi u statiste, kao glasači, proizvođači, potrošači, pacijenti, turisti ili vojnici. U politici su dobro i zlo, kategorije prirodnog sveta – te otuda zastareli, istrošeni ostaci prošlosti – izgubili svako apsolutno značenje; isključivi metod politike jeste kvantifikabilni uspeh. Moć je a priori nedužna, budući da nije izrasla iz sveta u kome reči poput krivice i nedužnosti zadržavaju svoje značenje. (...)

Meni se čini, da se svi mi, Istok i Zapad, suočavamo sa jednim fundamentalnim zadatkom, iz kojeg treba da slede svi ostali. Taj zadatak jeste pružanje otpora – budno, promišljeno i pažljivo, ali u isto vreme uz potpunu predanost, na svakom koraku i svugde – iracionalnom momentu bezimene, bezlične i nečovečne moći: moći Ideologija, Sistema, Aparata, Birokratija, Izveštačenih jezika i Političkih slogana. Moramo pružiti otpor njihovom kompleksnom i u potpunosti otuđujućem pritisku, bilo da uzimaju obličje potrošnje, reklame, represije, tehnologije ili klišea – jer su to sve rođena braća fanatizma i izvori totalitarne misli. Mi moramo da crpimo svoje standarde iz našeg prirodnog sveta, ne mareći za podsmeh, i reafirmisati njegovu poreknutu validnost. Moramo da poštujemo sa poniznošću mudrosti granice tog prirodnog sveta i misteriju koja leži iza tih gra-

nica, dozvoljavajući da tamo postoji nešto u poretku Bića što očigledno prevazilazi sve naše kompetencije. (...)

Ja sam naklonjen 'antipolitičkoj politici': to je politika koja nije što i tehnologija vlasti i manipulacije, kibernetika vladanja ljudima ili veština korisnosti, upotrebljivosti, već politika kao jedan od puteva traganja i dosezanja smislenih života, njihove zaštite i služenja im. Ja sam sklon politici kao praktičnoj moralnosti, kao služenje istini, kao suštinski humana i humano odmerena briga za naše bližnje, za ljudsku sabraću. To je, pretpostavljam, pristup koji je u ovom svetu krajnje nepraktičan i teško primenjiv u svakodnevnom životu. Ipak, ja za bolju alternativu ne znam" – veli autor.

Prevod sa engleskog: Mirko Gotesman

Summarry

Anti-Political Politics

"Just as the modern natural scientists set aside the actual human being as the subject of the lived experience of the world, so, ever more evidently, do both the modern state and modern politics.

To be sure, this process of anonymization and depersonalization of power, and its reduction to a mere technology of rule and manipulation, has a thousand masks, variants and expressions. (...)

System, ideology and apparat have deprived us – rulers as well as ruled – of our conscience, our natural understanding and natural speech and, with these, of our actual humanity. States grow ever more machine-like; people are transformed into casts of extras, as voters, producers, consumers, patients, tourists or soldiers. In politics, good and evil, categories of the natural world – and therefore obsolete remnants of the past – lose all absolute meaning; the sole method of politics is quantifiable success. Power is a priori innocent because it does not grow from a world in which words like guilt and innocence retain their meaning. (...)

It seems to me that all of us, East and West, face one fundamental task from which all else should follow. That task is one of resisting – vigilantly, thoughtfully and attentively, but at the same time with total dedication, at every step and everywhere – the irrational momentum of anonymous, impersonal and inhuman power: the power of Ideologies, Systems, Apparats, Bureaucracy, Artificial languages and Political Slogans. We must resist its complex and wholly alienating pressure, whether it takes the form of consumption, advertising, repression, technology, or cliché – al of which are the blood brothers of fanaticism and the wellspring of totalitarian thought. We must draw our standards from our natural world, heedless of ridicule, and reaffirm its denied validity. We must honour with the humilitiy of the wise the bounds of that natural world and the mystery which lies beyond them, admitting that there is something in the order of Being which evidently exceeds all our competence. (...)

I fabour 'anti-political politics': that is, politics not as the technology of power and manipulation, of cybernetic rule over humans or as the art of the useful, but politics as one of the ways of seeking and achieving meaningful lives, of protecting them and serving them. I favour politics as practical morality, as service to the truth, as essentially human and humanly measured care for our fellow-humans. It is, I presume, an approach which, in this world, is extremely impractical and difficult to apply in daily life. Still, I know no better alternative" – says the author.